

+

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN

FŐTITKÁR

TIZENNEGYEDIK KÖTET.

1903. ÉVFOLYAM

157—168. FÜZET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1903.

nagy részét, csupán a Szent Péter és Pál apostolok sirja és közvetlen környéke maradt fenn, mely ma a főoltár alatt (confessio) esik. Pécssett e cubiculum fenmaradt, mert a dóm délkeleti tornyának falain kívül esett. Végül reámutatott arra is, hogy a pécsi cubiculum falképeit római vándor-festők készítették, a kiknek tevékenységéről szól a *sabariai* (Szombathely) őskeresztény sírkövek egyikének felirata: ¹ *Launio* és *Secundinus* vándor-festőknek *társai* állították, bizonyosságául annak, hogy Pannoniában a IV. században (a sírkövön éppen olyan Krisztus-monogramm van, mint a pécsi cubiculumban) vándor római festők dolgoztak, első sorban bizonyára a keresztények részére.

Czobor Béla előadásához illusztrálásul bemutatta *Gróh István* mesteri színes felvételeit is, melyek a terjedelmes értekezéssel együtt a műemlékek országos bizottsága által legközelebb megindítandó „Közlemények“-be vannak szánva. E fölfedezés mindeniütt, a hol kivált *De Rossi* czikke alapján, ismerik a nevezetes magyarországi műemléket — kétségtelenül — nagy feltűnést fog kelteni a szakférfiak körében, kiknek alkalmuk lesz e tárgyhoz a keresztény archaeologusoknak 1904-ben Carthagóban tartandó III-ik nemzetközi congressusán hozzászólniok.

Jelentés az orientálisták XIII. nemzetközi congressusáról.

(Felolvasta *Goldziher Ignác* r. t. az 1902. október 27-én tartott ülésen).

Az orientalistáknak f. é. szeptember 4—10-ig Hamburgban tartott nemzetközi congressusa sajtósági állást foglalt el ez internationalis gyülekezések sorában. Tizenkét elődje a tudományos munka műhelyei körül gyülekezett, egyetemi városokban, a hol tanszékeken és mellettük működő tudományos intézetekben az orientalis tudományok nagyhatású képviselői dolgoznak. A XIII. congressus székhelyének se egyeteme, se akadémiája, se tudományos keleti intézete. E tudományok terén van némi multja, a mennyiben a város szülöttjei közül, a mint az a congressus elnökének, *Behrmann seniornak* egy alkalmi munkájában² részletesen ki van mutatva, több neves orientalista került ki. Ide való többek között a három *Edzard*, apa, fiú és

¹ V. ö. *Mommsen*: *Corpus Inscript. Latin.* 1873. III. köt. I. rész. 4222. szám. *Czobor B.* A keresztény műarchaeologia encyclopaediája. I. füzet. 152—153. l.

² *Hamburgs Orientalisten* (Hamburg, 1902).

unoka, kik közül az első a XVII. században a keleti tudományok körül nagy hatást tett környezetére; e város szülöttje *Barth* Henrik, az úttörő Afrika utazó. S Hamburgban jelent meg 1694-ben az első nyilvánosságra került korán-kiadás *Hinckelmann*tól; az első nyilvánosságra került kiadása a koránnak, mert az 1530-iki velencei kiadást annak idején nem engedték közkézre kerülni.

S a tudományos légkört, mely a hamburgi congressust megelőző gyülekezési helyeket környezi, Hamburg azon gyakorlati érdeklődéssel is pótolja, melylyel nagyszabású világkereskedelmének tágas szempontjai a keleti világhoz kapcsolják. Ez érdeklődés színvonalán állott azon ünneplés, melyben Hamburg tanácsa és polgársága az egybegyűlt körülbelül 700 congressistát részesítette és kifejezésre jutott azon lelkes beszédekben, melyekkel a gazdag hansa-város feje, *Mönckeberg* főpolgármester, a congressus díszelnöke, a tudósokat több alkalommal üdvözölte.

De azért alapos gondoskodás történt arról is, hogy a híres kereskedővárosba gyülekező congressus szervezése tudományos szempontból is megfeleljen. A hamburgi szervezők mellett, kik a congressusnak, hogy úgy mondjam, társadalmi oldalát képviselték és intézték, a *Deutsche morgenländische Gesellschaft* igazgató választmánya vette kezébe a tudományos feladatot, méltóan pótolva e részben a helyszínén hiányzó egyetemi vagy akadémiai központot. A hamburgi congressus mindkét irányban a legsikerültebbek közé tartozott, a melyeken eddig személyesen résztvehettem — ez volt a nyolczadik — és méltán sorakozhatott legeredményesebb elődei mellé. Gazdag volt tudományos munkában; a szaktársak barátságos érintkezése és termékeny eszmecseréje dolgában a tagok legnagyobb részére felejtethetetlenül kedves és továbbbraható emlék.

Mondtam már, hogy vagy hétszázán gyülekeztünk a világ minden széléről. Európát és Amerikát nem tekintve, voltak jó számmal egyiptomiak, indusok, chinaiak, japánok, még pedig nemcsak afféle „curiositás“ számba menő bámuló vendégek, hanem igazi munkás tudósok, kik közül többen az őket illető sectiók elé szakszerű közleményeket terjesztettek európai nyelveken.

Hazánkból is megjelentünk nyolczan. A m. kir. kormány *dr. Kracsnárik János* orsz. képviselő úrral képviseltette magát; ki is a megnyitó ülésen kormányunk és tudományos intézeteink nevében üdvözölte a congressust. Akadémiánkat (f. é. április hó 28-án hozott határozat értelmében), valamint a budapesti tudomány-egyetemet én voltam szerencsés képviselni; Vámbéry Ármin t. t. akadályozva volt a személyes megjelenésben. A budapesti tudomány-egyetemtől még *Kégl Sándornak* is volt megbi-

zása; a kolozsvári egyetemet *Bálint Gábor* képviselte, a néprajzi társaságot *Herrmann Antal*; a m. nemzeti múzeum *Mahler Edét*, a keleti kereskedelmi akadémia *Kunos Ignác*ot küldte ki. Ott volt Budapestről még *Krausz Sámuel* tanítóképző-intézeti tanár is.

A megjelentek közt volt jeles hazánkfia, *Stein Aurél*, akadémiaink kültagja is, kinek itt alkalmá nyílt nagy szakközönség előtt ismertetni híres kutató-utazásának eredményeit, melyekre az előadások során lesz még alkalmam külön rátérni.

* * *

A congressus tudományos munkáját nyolcz szakosztályra osztva végezte; ugyanis I. szakosztály: *Általános indogermán nyelvtudomány*; II. két alosztályra osztva: A) *India*, B) *Irán*; III. *Hátsó-India*; IV. *Közép- és Keletázsia*; V. *Általános sémi philologia*; VI. *Iszlám*; VII. két alosztályban A) *Egyiptomi nyelvek*, B) *Afrikai nyelvek*; VIII. *A Kelet és Nyugat kölcsönös hatása*. Eredetileg még egy kilencedik szakosztályt is terveztek a *gyarmati kérdések* szempontjából; de elálltak tőle, minthogy egy külön gyarmatügyi congressus e hó elején kizárólag e korszerű kérdések tárgyalására gyülekezett Berlinben.

E sectiók a congressusnak pár napja alatt 50 ülést tartottak és összesen 185 előadást hallgattak meg, melyek nagy részéhez eszmecsere is fűződött; nem csekély jele a tagok éber munkakedvének.

Bajosan adhatnék részletesen számot az előadásoknak csak legfontosabbjairól is. Az ember figyelmét első sorban azon sectio tartotta lefoglalva, a melyben maga is működik, a magam esetében a hatodik és részben az ötödik, és az ülések egyidejűsége miatt csak ritkán lehetett alkalmá a congressus más megyéibe is ellátogatni.

Egyes kimagasló mozzanatairól azonban mégis szólhatok ez előadásoknak. *Ermann* berlini aegyptologus számot adott az egyiptomi philologia legújabb nagy vállalatának haladásáról és állásáról, nevezetesen azon szótári thesaurusáénak, melyet a világ legjelesebb szakemberei az egyiptomi emlékszövegek alapján az ó-egyiptomi nyelvkincsről megalkotnak; kétségtelenül a tudomány egy nagy mozzanata, mely az egyiptomi philologia biztos eredményeit lezáró módon fogja közkézre adni. Hasonlóképen *Bartholomae* giesseni tanár, ki az ó-iráni nyelvkincs szótári könyvelését vállalta el, e nagy munkának, mely hivatva van a zend és pehlevi philologia terén korszakot alkotni, haladásáról tett az első 14 iv bemutatása mellett örvendetes jelentést, míg *Horn* strassburgi tanár egy új-perzsa szótár tervezetéről szól.

A sémi szakosztály körében a különféle ékiratos kutatásokon, melyeket különösen *Oppert* és *Haupt* terjesztettek elő és az írás eredetére vonatkozó előadáson kívül, melyet az ifjú erővel küzdő *Halévy*-től hallgathattunk, különös érdeklődést keltett *Sellin* bécsi theologusnak előadása azon ásatások meglepő eredményéről, melyeket a bécsi akadémia segítségével a régi kanaáni királyváros, *Ta'anák* romjai körül végezhetett. A hajdan jelentékeny város emlékét mai napig csak halványan tartotta fenn a *Ta'anuk*nak nevezett kis helység neve, az *Ezdrelon* rónának déli részén. *Sellin* a kis helységet környező két halmot ásta fel és mindenféle cseréptöredéken kívül, melyeknek nagy fontosságot tulajdonít a mellettök rétegenként talált tárgyak korszakának meghatározására nézve, egymás fölötti rétegekben gyermekesontvázakat rejtő sírokat, ó-kanaáni oltárokat és egyéb kultustárgyakat, meg egy bilinguis egyiptom-assyriai feliratot talált. A felfedezett tárgyak, melyeknek az ülés alkalmával fényképeit is láthattuk, Kanaán történetének különféle korszakait képviselik; nagyrészt az annak idején nagy feltűnést keltő *Tell el-Amárna*-i leletek korszakát megelőző időből valók és körülbelül harmadfélezerre nyulnak vissza Kr. e. Ennélfogva meglepő módon tanulságos tanái Kanaán egy oly korszakának, mely a bibliai történetek idejét sok évszázaddal megelőzi. *Sellin* esetében is az ásó munkájával egészülnek ki az írott történet hézagai.

Van azonban még egy másik, véleményem szerint nem éppen mindig beváló módja az ókori viszonyok rekonstruálásának: ez abból áll, hogy a jelenkorig primitív életviszonyok közt megmaradt népek állapotairól következtetünk minden műveltség őskorára. Ezt a módszert a sémi őskultusra nézve *Curtiss* amerikai tudós követte egy előadásában. Arábiai utazása alkalmával ügyet vetett azon helyi körülményekre és azon módokra, melyek között a mai beduinok localis szentjeiknek és védő szellemeiknek szokták véres áldozataikat bemutatni. E körülményekből aztán következtetéseket von a régi sémi kultuscselekmények formái részleteire. Ha e következtetések nagyrészt nem is állnak helyt, *Curtiss* mindenesetre nagy érdemet szerzett már azzal is, hogy az arab beduinok vallásos szokásainak eddig elhanyagolt részleteit egy fontos kulturtörténeti szempont alatt egységesen megfigyelte és tárgyi pontossággal megállapította.

Számos a biblia eredeti szövegével foglalkozó előadás mellett philologiai szempontból nagyon fontos volt *Nestle* maulbroni tanár ismertetése a *Septuaginta* görög bibliafordításnak mostan *Cambridge*-ben folyamatban levő végleges kiadásáról. A tudományos világ évtizedek óta vajúdik a *Septuaginta*-szö-

veg megoldatlan problémáján, melynek nehézségeit a hagyomány kuszáltsága fokozza. Valamint már a XVIII. század végén az oxfordi kiadók, úgy az újabb cambridgei kiadás vezetői is, a Septuagintának a Codex Vaticanusban megőrzött régi szövegét veszik kiadásuk alapjául. Nestle bőven ismertette azon módot, melylyel az eltérő hagyományt tekintetbe veszik, hogy ezen fontos szövegnek alakját a legbiztosabb módon állítsák elő a hagyomány történetének szemléltetése mellett. A közönség köréből a bemutatott próbanyomáshoz fűződő megjegyzések azon nagy érdeklődésről tanuskodtak, melyekkel ez idő szerint a Septuaginta-tanulmányok találkoznak.

Egy másik előadás, melyet *Deissmann* heidelbergi tanár a byzancezi sectióban adott elő, a Septuaginta fontosságát a pusztá szövegkritikainál még magasabb szempontból is kidomborította. Szólt a Septuagintáról mint világhistoriai tényezőről a monotheismus hellenizálása folyamatában. *Deissmann* néhány évvel ezelőtt feltűnést keltett két kötetével, melyekben kimutatta, hogy a Septuaginta nyelvezete mennyiben felel meg az ugyanazon korból fennmaradt és csak legújabbban felfedezett egyiptomi görög papyrusokon olvasható *κοινη*-nak. Most e philologiai eredmények összegezése mellett annak kimutatására terjeszkedett ki, mennyiben volt épp e görög bibliafordítás tényezője és hordozója azon nagy átmódosulásnak, mely a hellen szellemvilágot a monotheisticus eszmék behatása által érte.

Az utolsó három orientalista congressus tapasztalatai mindinkább bebizonyították ezen legifjabb sectiónak, mely eleinte a *byzancezi tanulmányok* czimén alakult vala, s most „a kelet és nyugat kölcsönhatása“ tárgyalásának szenteli működését, életrealóságát és hasznát. Korunk legnagyobb byzantinistájának, *Krumbacher* müncheni tanárnak hatása mellett mindnagyobb buzgóságot fejt ki. Ez alkalommal elnöki székén láttuk *Cumont*-ot, ki a Mithraskultus emlékeit tárgyaló hatalmas művével hazánk régiségeivel is közel kapcsolatba került. A sectió tagjai ugyan nem nagyon számos, de fölötte érdekes előadásokat hallgathattak, melyek közül kiemelést érdemelnek *Hovorka* boszniai orvostudós tanulmánya a Balkan-népek népszerű gyógyászatáról kapcsolatban a keleti befolyásokkal, mely előadás igen érdekes eszmecegerére adott alkalmat a medicina popularisnak az irodalomban fennmaradt nyomai gyűjtéséről; *Arakélian* tifliszi tudós tanulmánya az örmények nyugati kapcsolatairól a középkorban; *Lehmann* előadása az örmények ókori vándorlásairól, kapcsolatban a thrákokkal és irániakkal; ugyanazon tudós az ő közreműködése mellett eszközölt legújabb ásatások nyomán azon tanulságokról szólt, melyek a felfedezett ékirati szövegekből az örmény nemzet történetének legősiebb korszakára nézve vonhatók le.

A VI. (iszlám) sectionának is volt néhány általánosabb érdekű mozzanata. *Lebedeff* orosz grófnő, kit a congressusok szorgalmas résztvevőjeként tisztelhetünk, egy római előadása folytatásaként a keleti női kérdésnek újabb fejleményeiről beszélt és az e kérdés körül keletkezett újabb egyiptomi irodalom gyakorlati hatását ismertette. *Montet* genfi tanár marokkói utazásának eredményeit mutatta be, különös tekintettel az Észak-Afrikában elterjedt nagy vallásos rendekre, melyeknek lehetőleg részletes ismeretására még *Doutté* és *Mouliéras* újabb munkái után is elég tér maradt. *Phonograph* is működött e sectió gyűléstermében. Ugyanis *Hess* fribourgi tanár, ki jó sok ideig a helyszinén tanulmányozta Középarabiának eddig csak *Doughty* közlései nyomán ismert *Kahtán* törzsének ethnographiáját, e néptörzs nyelvjárását, énekeit, *phonograph* segítségével rögzítette meg — első példa a sivatagban. Philologiai okmánytárát, a *phonograph*-hengereket magával hozta Hamburgba és az érdeklődők előtt ily módon a leghitelesebb élő hangzással szólaltatta meg a sátoros énekeseket és mesemondókat, kikről fontos philologiai adatokban bővelkedő nagy gyűjteményét elleste.

Csak kevés részvételnek örvendett az *afrikai* sectio, melynek elnöke *René Basset*, az algiri főiskola igazgatója, egy terjedelmes jelentést hozott magával a *berber és haussa tanulmányokról* 1897 óta, midőn a párisi congressus számára egy hasonló jelentést dolgozott ki.

A *középszászi* előadások közül minket leginkább érdekelhet *Donner* helsingforsi kultagunk tanulmánya az *ó-török és újgur feliratokról* Turkesztánban. Az *indusok* leginkább buddhista legendákkal és buddhista irodalmi tárgyakkal foglalkoztak. Szó volt a *Mahábhharáta* összes kézirati készletének újabb átvizsgálásáról és e régi indus könyv új kiadásának megindításáról; ez ügyet különösen *Schröder* bécsi tanár tartja szemmel. *Pullé* bolognai szanszkritista nagy előszeretettel foglalkozik India karto-graphiájának történetével. A középkorba nyúlnak vissza adatai, melyeket annak kimutatására gyűjt, hogy a századok haladásával az Indiáról való helyes föld- és néprajzi ismeretek miképen tökéletesedtek hajósok, kereskedők és tudósok értesítései által. Tétélei megvilágítására Indiának a különféle korszakokból való mappáit mutatta be.

E sectio leginkább kimagasló tárgya azonban hazánkfia, *Stein Aurélnak* az állami laboratoriumban nagy közönség előtt tartott előadása volt, melyben 1900/01 folyamán keleti Turkesztánban folytatott kutató utazásáról, ásatásainak eredményeiről tett jelentést.

Stein utazásának gondolata kapcsolatban áll azon nagyfontosságú felfedezésekkel, melyeket a legutóbbi évtizedben keleti

Turkesztán régiségeinek felkutatása szolgáltatót és melyek teljesen megmásították India régiségeinek képét, mióta 1889-ben Bower Mingni-ben Kasgar közelében az V. századból való, nyirfalevelekre írott indus szövegeket felfedezte. Mindnyájan emlékezünk még azon feltűnésre, melyet később 1892-ben a szerencsétlenül járt *Dutreuil de Rhins*-től felfedezett ind iratok keltek, melyek a későbbi dévanagári írást megelőző kharosti írással vannak írva. Ez utóbbit a IV. századtól Kr. e. a III. századig Kr. u. keleti Afgbanisztánban és északi Pendsábban használtak, elszigetelt tanúi egy régi kulturának, melynek nyomait teljesen elpusztultaknak kellett hinnünk, míg *Sven Hedinnek* bámulatos felfedezései némi sejtelmet nem nyújtottak kulturtörténeti ismereteink addigi hézagairól. Sven Hedinnek felfedezéseit most földrajzi, archaeologiai és philologiai irányban Stein egészíti ki, megvilágítja és biztos alapra helyezi. Tudós hazánkfíának az a szerencsés gondolata volt, hogy mivel utazásának területét a buddhavallás hajdani színhelyeit választotta, egy régi zarándoknak lépjen nyomába. kinek útleírása mai napig fennmaradt. E zarándok Hiuen-Tsang khinai buddhista, ki a IV. század óta már más khinai Buddhahívóktól megelőzve, a VII. század közepén házából Középázsian át Indiába utazott. Életét vallása tanulmányának szentelve, utazását arra szánta, hogy a buddhista vallás hagyományaiiban emlékezetes helyeket meglátogassa, vallása alapkönyveit és kommentárjait tanulmányozza és az orthodox buddhismust hitetlenek és eretnekek ellen megvédje. Miután a Buddhavallás elterjedésének nagy területét 16 éven át tanulva beutazta. hazatérte után, számos szerzetes segítségével 740 munkát, összesen 1335 kötetben fordított khinai nyelvre. Útinaplói szerencsére fennmaradtak. Stanislas Julien francia nyelvre fordította le az utazási irodalom e nevezetes termékét (1853—1858).¹

Stein utazásának egy része a Hiuen-Tsang utazásának irányába esett; ügyesen az ő nyomán haladván, a régi buddhismus fészkeiben e kultusz maradványait kutatta. S kutatásait nagy, mondhatni mesés siker koronázta. Mindenfelé sikerült khinai elődjének földrajzi adatait a helyszínen azonosítani. Srinagarból kiindulva Tragbal és Burzil Himalaja-szorosokon át Gilgitbe, innen a Hunza és Nagir területeken át Taskurganba és Kasgarba utazik, öt hónapi vándorlás után Khotanba ér, utazása egyik fő csomópontjára. Innen Kerijába és a Khotan körül levő oázisba, Dsá'far-Szádikba és Dandan-Uilik-ba, Sven Hedin csodás Taklanmakanja felé. Mindenütt ásatásokat végez, melyeket nevezetes eredmény jutalmaz. Rég elborított stupákra és

¹ Jó ismertetést nyújt Hiuen-Tsangról Müller Miksa, *Essays I.* kötet 10. fejezetében.

kolostorokra talál, melyekben bizonyára Hiuen-Tsang még ájtatosan időzött; Buddha-szobrokra és egyéb eszközökre, melyek e vidék régi kulturájára, de különösen a buddhismus történetére fényt derítenek. Dandan-Uilik-ban, a buddhismus e régi kultushelyén kiásott szobrok közül az egyik patkányfejet hord. S tényleg Hiuen-Tsang Khotan körül szent patkányok kultusáról szól. Csak ez egy telepen 14 régi templomot és lakóházat fedez fel, azonkívül tömegtelen régi kéziratot szanszkrit és egyéb még közelebbről meghatározandó nyelveken. Csak az egy Kerija romjai közt 100-on felül talált a régi kharosti írással fedett fatáblát.

E nagyfontosságú felfedezéseket ismertette *Stein* congressusi előadásában. Utazása főbb pontjainak jól sikerült tájképeit, úgymint a felfedezett tárgyakat, melyeket 12 nagy ládában hozott Londonba, fénykép-másolatokban állította ki és vetített képekben jelenítette meg a hallgatóságnak. *Stein* utazásának eredményei, nevezetesen az írott emlékek, melyeket magával hozott, soká fogják a szakembereket kutatási anyaggal ellátni. E kutatások kétségkívül világosságot fognak deríteni nemcsak a buddhismus régiségeire, hanem továbbra a történelem egy fontos, eddig még kevésbé ismert fejezetére: „a távol Kelet és a távol Nyugat érintkezései. Mert különösen Khotan körül találkozik és hat egymásra a görög művészet, az indus vallás és kínai kereskedelem.“¹

* * *

E kapcsolatban szólhatok azon előadásokról is, melyeket a congressus többi magyar tagjai sectióikban tartottak.

Herrmann Antal az I-ső azaz általános nyelvészeti sectióban József főherczeg cigány grammatikája német kiadását mutatta be. E bemutatást a cigány nyelvtanulmányok fontosságának fejtegetésével kísérte és azon indítványt terjesztette elő: mondja ki a congressus, hogy az évekkel ezelőtt alakult *Gipsy Lore Society* újjáéledését kívánatosnak tartja és hogy József főherczeg felkéressék, hogy e mozgalomnak élére álljon. Ez indítványt a congressus teljes ülése is magáévá tette.

A IV. vagyis közép- és keletázsiai sectióban *Kúnos Ignác* a török nyelvek *rhythmusáról és hangsúlyáról* értekezett. E dolgozatában számot ad a török nyelvek *rhythmusának* megállapítására vezető tanulmányairól. A *rhythmus* kérdésével kapcsolatosan foglalkozott a török nyelvek hangsúlyával és megállapítani törekedett azon szabályokat, melyekbe a hangsúlyozás eddig kikutatlan kérdései foglalhatók voltak. Kimutatja, hogy az uraltaji nyelvekben a *rhythmus* és a hangsúly kérdése erős összefüggésben vannak és hogy egyik úgyszólván magyarázza a másikat.

¹ Lásd Winternitz cikkét a *Globus* 1902. májusi számaiban.

Ugyancsak e sectióban *Bálint Gábor* már a római congressuson jelzett *Adighe-kabard* és *hún* kérdést tárgyaló néprajzi, történeti és nyelvészeti tanulmányainak, úgymint „A Honfoglalás Revisiója“ cz. Kolozsvárt megjelent művének végeredményét ismertette. Szerinte az európai történet húnjai, a kínai annalesek hiongnujainak északi törzsei, a bulgárok, kazárok, besenyők és kúnok se mongolok, se töröktatórok nem voltak, a mint idáig a honi és külföldi írók, az egyedül competens arab, perzsa és héber történeti adatok mellőzésével gondolták, hanem olyan synthetikus nyelvű turáni népfaj, mint a minő a mai északi kaukázusi adighe-kabard nemzet, a melyet említett művében az illetékes byzanci és keleti történeti adatok, meg a magyar nyelv kazár elemeinek alapján az igazi hún nemesség egyenes maradványának mutatott ki. A hún dynasztia nyelvének az ujjurral való azonosítása ellenében felolvasó arra utalt, hogy az ujjur nyelv török-tatár voltából semmi sem következik; mert több valószínű hún törzs a nehéz hún nyelvet a könnyű töröktatárral cserélte fel úgy Ázsiában, mint Kaukázusban; s aztán az ujjurok lehettek hún alattvalók is, — hiszen az adighe-kabardoknak a legutóbbi időkig egy tuczat különböző nemzetiség szolgált viselője a cserkesz nemzeti nevet.

A VII. szakosztályban *Mahler Ede* a „Magyarországon őrzött egyiptomi régiségek“-ről érkezett, melyeket azóta a *Budapesti Szemle* legutolsó füzetében (1902. október, 130—139. lap) is ismertetett. Ez emlékek közt több sírkő van a VI. dynastia korától kezdve a Ptolemaeusok korszakáig (vagyis Kr. e. 2500—300.). Legszebb és legfontosabb közéttiük mindenesetre az a sírkő, melyet III. Thutmosis király (uralk. 1503—1449. Kr. e.) állíttatott Noferhaut nevű szárnységédjének. Említésre méltók a nemzeti múzeum érem- és régiségosztályában levő sarkophagok és múmiák a Kr. e. 1500—900. évekre terjedő időszakból. Az egyiptomi szobrászat legrégebb emlékeinek egyike *Beöthy Zsolt* gyűjteményében van: egy kemény dioritből faragott ülő szobor a IV—V. dynastia korából (tehát kb. 2800-ból Kr. e.)

E régiségek legnagyobb részének a fényképeit és rajzait is bemutathatta az előadó. *Naville* tanár igen kíváncsnak mondta, hogy a Budapestén különböző helyeken őrizett egyiptomi emlékek egyívé kerüljenek és hogy a magyar gyűjteményekben található ily régiségek mihamarább megfelelő kiadványok révén a tudományos kutatásnak hozzáférhetőkké váljanak.

E jelentés előadója a VI. sectio egyik ülésén bemutatta már most sajtó alatt is levő tanulmányát az arab gyászoló költészet irodalmáról. A régi pogányság idejében a luctus religio legjellemzetesebb mozzanata azok a rövid, még meg nem kötött rhythmusban mozgó rimes jalkiáltó szólások voltak, melyek-

kel a törzs asszonyai a halottat elsiratták. A pogány szokásokkal kapcsolatos e luctus-szólásokból a régibb irodalomból sikerült egy csomót összeszednem; ezek alapján e maradványok formai és tartalmi jellemvonásait kimutatván, tanulmányoztam, hogy e primitív közvetlen költészből mily fokokon át fejlődött ki a VII. századtól kezdve a gyászoló *műköltészet*; e fejlődött költészetben mily állandó elemei mutatkoznak még ama primitív gyászénekeknek és ezeknek mily kapcsolatai vannak a pogányság szokásaival és nézeteivel. Végül a gyászoló költészet gyűjtésének körülményeit tanulmányoztam, úgymint egyes, most már elveszett régi gyűjtemények nyomait a későbbi irodalomban.

*
*
*

A sectiók ülésein és a csoportos üléseken kívül voltak még előadó teljes ülések is, melyeken arra vállalkozó tudósok nagyobb közönség előtt a sectiók részletező értekezéseit általánosabb érdekű nagyszabású előadásokkal egészítették ki. Ezek közül külön kiemelésre két előadás érdemes, melyek, ha nyomtatásban megjelennek a jelen volt hallgatóságénál bizonyára nagyobb olvasó közönség figyelmét fogják lekötöni. Ugyanis *Angelo de Gubernatis* „*Sakuntala és Griselda*“ ezimen nagy vonásokban ismertette az indus mondának a Rigvédára visszanyúló gyökereit és hatását az európai folklóre-ra. Midőn számos keleti és európai változatait sorolja fel a Sakuntala alapgondolatának: hogy t. i. dicsőítse a méltatlan bánásmód mellett is valósuló hitvesi hűséget, egyúttal apró részletekben is kimutatja azon egybevágó vonásokat, melyek e gondolat elbeszélő kifejtésében mindkét oldalon előfordulnak.

Nagyjelentőségűnek mondható *Merx Albert* heidelbergi tanárnak ily alkalommal előadott tanulmánya e czimen: „*Az Ó-Testamentom befolyása a világtörténelem gondolatának keletkezésére és kialakulására*“. Azt kutatta, hogy a történetek előadása mily eszmei fejlődésen ment keresztül, míg a pusztá nemzeti szempontok helyébe nagy ethikai vezérlő eszmék lépnek, melyekből a nagy emberiség egymásra ható, közös története domborodik ki. Herodotos még a görög nationalismus korlátai közt mozog; az idegeneket csakis annyiban veszi tekintetbe, a mennyiben a hellénekkal kapcsolatban állanak. Csak Karthágó bukása után, midőn a hellenismus bomlófélben van, bontakozik ki Polybiossal a gondolat, hogy a történelem nem egymásra következő események hűséges előadásából áll, hanem hogy a történetíró feladatát az uralkodó eszmék és az okozati összefüggések megfigyelésével teljesíti. Száz évvel ő utána Diodoros már magasabb értelemben érvényesíti a világtörténelem eszméjét. A

Stoa és Epikurus philosophiájának hatása alatt áll. A nagy égitestek mozgásával hozza párhuzamba az emberiség eseményeit. Majd a biblia eszméivel társul a világtörténelem gondolata. Merx bőven ismerteti a hebreismus és hellenismus kölcsönös hatásának befolyását a világtörténelmi conceptiók elmélyítésére. De csak a chronologia megteremtése, a synchronismusok technikájának kifejlése teszi lehetővé a világtörténelem teljesen egységes szemléletét. Ennek kifejlődését Eusebiosig kísérte figyelemmel az előadó.

A congressus alkalmából néhány, a keleti tudományokkal kapcsolatos testület is felhasználta az érdekeltek jelenlétét arra, hogy Hamburgban tartsák üléseiket. Első sorban említendő a keleti tanulmányok legtekintélyesebb egyesülete, a *Deutsche morgenländische Gesellschaft*, mely évi üléseit egyébként a „Deutsche Philologen und Schulmänner“ vándorüléseinek kapcsán szokta megtartani; ez alkalommal a hamburgi Joanneumba gyűjté évi közgyűlésére a congressuson jelenlevő tagjait. E közgyűlésen az administratív jelentések elintézése után, hasznos vita fejlődött az indiai nyomtatványok szemmeltartásáról az európai tudományosság érdekében; e jelentés előadójának módjában volt ez ügy teljes elhanyagolásáról és a jelen állapotok hátrányairól saját tapasztalatai alapján körülményesen szólni és további eszmecserére alkalmat nyújtani.

Az *Association des Académies* párisi közgyűlésén megválasztott *Encyklopédia-bizottság* jelenlevő 5 tagja is ülést tartott, melyben a végrehajtó bizottság (De Goeje, Karabacek, Goldziher) részéről előterjesztett Szabályzatot végleg megállapították. E szabályzatot a bizottság elnöksége nemsokára külön értesítéssel hozza Akadémiáknak is, mint a tizenegy résztvevő testület egyikének, tudomására, még pedig egy concrét kérés kapcsán, mely Akadémiáknak annak idején behatóbb megfontolásra nyújt alkalmat.

Ülést tartott *Radloff* elnöklete alatt a *Kelet- és Középázsia felkutatására alakult egyesület* választmánya is, mely a pétervári tudósoktól előterjesztett javaslatról tanácskozott. Az eddigi eljárást módosító terjedelmes szabályzatot fogadtak el e bizottság működésére nézve, melyet a különféle országok tudósai közül választott képviselők egészítenek ki. Magyarországi képviselőinek *Vámbéry-t* és *Herrmann Antalt* választotta a bizottság.

* * *

A congressus záróülése rendszerint a sectiók közérdekű előterjesztéseinek elfogadásán kívül a következő sectió székelyének megállapításával foglalkozik.

A delegatusok előkészítő ülésén *René Basset* az algíri kormányzóság egy igen kecsesgető felszólítását mutatta volt be,

mely a XIV. congressust Algírba hívja meg, az orientalisták és archaeologusok tudományos igényei szempontjából fölülte érdekes helyre, melynek congressusok dolgában már némi multja is van. A meghívót az az ígéret kísérte, hogy a kormányzásának gondja lesz mindenféle könnyítések kieszközlésére. A záró közülés az algíri kormányzás e meghívását elfogadta és *Algírt* tűzte ki az 1905 tavaszán tartandó XIV. orientalista-congressus gyűlöhelyéül.

A görög bölcsészet főkép a műalak szempontjából.

Kivonat *Hegedűs István* l. t. 1902. nov. 3-án felolvasott értekezéséből.

A görög bölcsészet történelmi fejlődésében jellemző vonásnak tünteti föl az előadó azt a szoros kapcsolatot, mely a bölcsészet és retorika közt, kivált első megindulásakor, felismerhető.

Voltakép a görög gondolkodás irodalmi formája a bölcsészeti irodalom. Tehát külön műformát fejt ki magából, mely legjobban megfelel lényegének. Erre nagy befolyást gyakorol a szónoklat. Az attikai korszak bámulatos virágzása fejleszti mind a kettőt. Míg a bölcsészet metaphysikai kérdésekkel foglalkozik, nem jöhetett létre az a különleges műfaj, mely a *platonikus dialogus*-ban ölt tökéletes formát. Miért? Mert azok a bölcsészek, kik a szó és gondolat viszonyát először látták meg, kik a *szót* a gondolat formájává először tevék: a sophisták, Gorgias és társai fedezték föl az emberi nyelvben, a gondolatot kifejező eme finom anyagban a művészi formákat. Mert nem véletlenség, hogy Platon dialogusait egy-egy sophistáról nevezte el, mint Gorgias, Protogoras.

A synonymák és homonymák, a rokon hangzású, de ellentétes jelentésű szavak halmozása, a szó- és mondatbeli alakzatok első használata voltaképen a dialektika szárnypróbálgatásának tekinthető.

A nyelv a szellem láthatatlan lényegét tükrözi: a szó a tárgyak megjelölésére, a fogalmak meghatározására legfinomabb eszközüül szolgált. Mihelyt az attikai szellem a szó művelését kezébe vette: a szellem kimondhatatlan mélységei nyitak meg az öntudat előtt. Forrongás támadt, melyet Lamartine a Sokrates haláláról írott fenséges ódájában oly jellemzően a *gondolattól való ittasság* állapotának nevezett. Platon az ión bölcsészekről ugyanezt mondá, kik részegek gyanánt támolyogtak a szellem és természet világa közt; a kettő közötti viszonyt nem látták. *Anaxagoras* volt az első bölcsész, ki magához tért, midőn a világgalkotó tényezőt nem a vízben, a légben, a tűzben, a vég-